

Historický park v Betliari – objekt zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu

B. Nagyová: Historical Park in Betliar – Included into the Central List of Monuments Fund. Život. Prostr., Vol. 39, No. 3, p. 149 – 152, 2005.

The village Betliar is situated in the south-eastern part of the Slovenské rudohorie Mts. The foundations of the local castle were laid by its owners in the mid-15th century. A park with small architecture surrounds the castle. It was founded in 1792-1795 on the area of 14-16 ha. Later it was rebuilt to an English natural park, its author was the renowned gardening architect of French origin Henrich Nebbien. Now the 57 ha park is one of the best conserved and most valuable parks in Slovakia. In 1985 it was declared the National Cultural Monument. For its structure and content, the Betliar park is a natural park although its present shape is disturbed by different reconstructions and modifications. In 1994 the extensive reconstruction started; its conception leans on the historical state of this gardening art and is aimed at the restoration of compositional links.

V juhovýchodnej časti Slovenského rudohoria, v nadmorskej výške 330 m, približne 5 km od vyše 700-ročnej Rožňavy, centra horného Gemera, leží obec Betliar. História tejto obce je spojená s dvoma významnými šľachtickými rodmi – Bebekovcami a Andrásyovcami. Základy kaštieľa položili v polovici 15. storočia vtedajší majitelia územia Bebekovci. Neskorší majitelia, Andrásyovci, uskutočnili rôzne stavebné úpravy objektu, koncom 19. storočia ho úplne prestavali do dnešnej podoby. V súčasnosti sú v kaštieli umiestnené zbierky Slovenského národného múzea. Expozícia predstavuje bytovú kultúru šľachty 18. a 19. storočia so zameraním na prezentáciu umeleckohistorických zbierok rodiny Andrásyovcov.

Kaštieľ obklopuje rozsiahly prírodno-krajinársky park s drobnou architektúrou. V r. 1985 bol tento komplex vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku a zapísaný do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. Za celkovú pamiatkovú obnovu, ktorá sa realizovala v r. 1989 – 1993, udelili múzeu r. 1994 prestížnu cenu EUROPA NOSTRA.

Areál kaštieľa s parkom má v súčasnosti rozlohu 57 ha a je jednou z najzachovanejších a najcennejších pamiatok svojho druhu na Slovensku. Krásu parku možno obdivovať po celý rok, vďaka trom hlavným priehľadom, priečnym priehľadom, sviežim trávnikom a pôsobivým parostom je to jedinečné dielo záhradného umenia.

Okrem budovy kaštieľa patrí do parkového areálu viacero prevažne romantických objektov. Ide o drobnú architektúru, ale aj bývalé hospodárske i obytné budovy, ktoré pôvodne patrili k panskému majetku. Tieto objekty tvoria dnes s parkom kompaktný celok a predstavujú kultúrny priestor medzinárodného významu.

Dendrologické objekty

Betliarsky park je jediným slovenským historickým parkovým objektom zapísaným v Zozname svetového dedičstva historickej zelene (ICOMOS-IFLA). Štruktúrou i obsahom ide o park prírodný, aj keď jeho súčasnú podobu poznačili rôzne prestavby a úpravy. Pravdepodobne tu bola na renesančných základoch založená pravidelná baroková záhrada. Park bol založený v r. 1792 – 1795 za grófa Leopolda Andrásyho. Zachovala sa podrobná mapa urbáru z r. 1804, kde je zachytený park okolo kaštieľa s rozlohou 14 – 16 ha. V tom období sa uskutočnila prestavba areálu na spôsob anglických prírodných parkov, jej autorom bol vynikajúci záhradný architekt francúzskeho pôvodu Henrich Nebbien. Majstrovsky využil danosti prostredia – chránenú polohu s dostatkom vlhka. Krivý potok, ktorý preteká areálom, bol bohatý na vodu, a tak sa stal základom troch rybníkov, troch fontán a ume-

Baroková kresba z buxusu v partere pred kaštieľom. Foto: J. Jurkovič, SNM

lého vodopádu. Malé romantické objekty spestrujúce park doplnil až ďalší významný záhradník, Jozef Bergman, ktorý sa zaslúžil o vybudovanie vodopádu – ojedinelého a najväčšieho diela svojho druhu v slovenských parkoch. Voda padá z výšky 8 m do jazierka, odtiaľ menšou kaskádou do rybníka. Pod oporným múrom vodopádu je vchod do jaskyne – *grotty*, kde r. 1908 chovali ľadové medvede. Projekt tejto stavby (rytina) sa zachoval a je súčasťou muzeálnej zbierky.

V kompozícii parku hrá mimoriadne významnú úlohu okolitá krajina. Podľa súčasného stavu si však nevieme urobiť presnú predstavu o druhovom zložení pôvodných výsadiieb. Základom súčasnej parkovej výsady sú prevažne domáce druhy drevín – javory (*Acer*), hraby (*Carpinus*), duby (*Quercus*), buky (*Fagus*), jasene (*Fraxinus*), lipy (*Tilia*) a iné. Cudzokrajné dreviny vysadili koncom 19. a začiatkom 20. storočia hlavne v okolí kaštieľa. Sadenicu magnólie končistolistej (*Magnolia acuminata*) údajne priviezli z Moravy okolo r. 1907. Nájde tu ľaliovník tulipánokvetý (*Liriodendron tulipifera*), ginkgo dvojlaločné (*Ginkgo biloba*), katalpu vajcovitú a bignóniovitú (*Catalpa ovata*, *Catalpa bignonioides*), zelkovu ostrolistú (*Zelkova serrata*), prevísnuté formy liesky (*Corylus*), ktoré boli vysadené pravdepodobne v tom istom období, pretože sa zachovala fotografia z r. 1907 zachytávajúca novovysadenú krušpánovú (*buxus*) ornamentiku okolo fontány pred kaštieľom. Ďalej sú v parku cenné exempláre čerešne japonskej sakury (*Cerasus japonica*), lipy veľkolistej (*Tilia cordata*) so strihaným listom, smreka obyčajného bradavičnatého (*Picea excelsa* 'Tuberculata'), gaššana jedlého (*Castanea sativa*), duglasky tisolistej (*Pseudotsuga menziesii*), smrekovca dahurského (*Larix gmelini*)

a iných. Nemenej dôležité boli aleje, ktoré panstvu slúžili ako vychádzkové trasy. Boli tam dobré priečne priehľady, a zároveň oddeľovali porasty a lúky so solitérmi. Okružná aleja vysadená z jednej strany pagaštanom konským (*Aesculus hippocastanum*) a z druhej ihličnatými stromami meria 2 690 m. Deväť betliarskych tisov (*Taxus*) bolo vysadených pekne vedľa seba v aleji a cesta vedúca k objektu *Bosniak*, lemovaná zaujímavým druhom javora – javorom mliečnym Schwedlerovým (*Acer platanoides*) aj dnes spĺňa všetky predpoklady na dlhšie relaxačné vychádzky.

Romantické objekty a tmavé lesy s jazerami, jaskyňami, sochami, zrúcaninami, vodopádmi, fontánami a pod. mali v návštevníkovi evokovať tajomné rozprávkové krajiny. Z plastiek, ktoré ich dopĺňajú,

je najväznejšia bronzová socha *Budhu* sediaceho na lotosovom tróne. O tom, ako sa socha dostala do Betliara, zatiaľ nič nie je známe. Liatinová socha rytiera Arpáda, plastiky znázorňujúce černochove, či socha *Psyché* od neznámeho francúzskeho autora, ktoré sa nachádzajú v strede fontány v tvare štvorlístka – to všetko má dôležité miesto v architektonickej kompozícii historického parku. Údržbe tohto objektu venuje zvýšenú starostlivosť celý tím pracovníkov múzea s cieľom zachovať ho v dobrom stave pre budúce generácie.

Najzaujímavejšie stavebné parkové objekty

Správcovská budova slúžila na ubytovanie služobníctva a z východnej strany uzatvárala nádvorie. Na druhej strane nádvorja bola podobná stavba, v ktorej boli maštale a kočiareň. Pôvodný hospodársky dvor bol prestavaný na čestné poloootvorené nádvorie – *cour d'honneur* – v tvare písmena U, ktoré viackrát zmenilo podobu. Až v poslednej tretine 19. storočia tu postavili fontánu. Pred kaštieľom stálo kedysi päť rodinných domov, ktoré boli po jeho ostatnej veľkej prestavbe v posledných rokoch 19. storočia zbúrané. Na ich mieste urobili parkovú úpravu zodpovedajúcu dnešnému stavu.

Rotunda, sedemboká kruhová stavba na ľavom brehu Betliarskeho potoka, sa nachádza vo vstupnej časti parku a možno sa k nej dostať dreveným mostíkom. Najprv tu bola knižnica s 20 000 zväzkami, neskôr rodinný archív. Postavili ju na prelome 18. a 19. storočia, v období klasicizmu.

V *Lesovni*, ktorá tiež leží na ľavom brehu Betliarskeho potoka, býval správca panstva. Táto kamenná budova bola postavená koncom 18. storočia a viackrát pre-

stavovaná. Naproti nej stál drevený omietnutý objekt, zvaný *Ateliér*. V súčasnosti je zrekonštruovaný a sídli v ňom správa kaštieľa. Na ľavom brehu Betliarskeho potoka sa nachádzajú ešte dva objekty – *Práčovňa* a *Dom kočša*, oba boli postavené v 19. storočí. *Grotta Hermesova studňa*, ktorej pôvodný názov bol *Mokrú pivnica*, pochádza z posledného desaťročia 19. storočia a nachádza sa v blízkosti jedného z troch priehľadov v parku – severozápadného. Táto kamenná stavba má kruhový pôdorys s priemerom 4 m a leží asi tretinu pod úrovňou terénu. Pri čelnej stene stálo súsošie gréckeho boha Hermesa po oboch stranách s delfínmi a fontánou v popredí.

Na umelom ostrovčeku obohnanom vodnou priekopou stojí v tieni troj-, päť- a sedemkmenných stromov *Slobodomurársky pavilón*. Stromy vraj boli vysadené zámerne tak, aby ich kmene zrástli, a tým sa zvýraznila slobodomurárska symbolika. Čísla 3, 5, 7 znamenajú počet životných období a hlavných *stupňov chrámu* slobodomurárskeho učňa, tovariša a majstra.

Umelý vodopád sme už spomínali. V súpise majetku z r. 1830 je táto stavba uvedená ako *Banický dom*. Pôvodne boli pri vchode do jaskyne umiestnené busty dvoch známych Rimanov – cisára Nera a slávneho rečníka Cicera, ktoré sa v súčasnosti nachádzajú v zbierkach múzea. Asi 40 m od veľkého vodopádu je *Olympijský oheň*, postavený z tufu. Je vysoký 3,10 m s obvodom pri päte 208 cm. Pôvodne vraj bola na jeho vrchole kovová nádoba, v ktorej pri významných príležitostiach zapalovali oheň.

V blízkosti bývalého tenisového ihriska sa nachádza *Čínsky pavilón*, osemuholníková plechová stavba s kopolou. Objekt pochádza z prvej polovice osemdesiatych rokov 19. storočia a slúžil na odkladanie športových potrieb i na odpočinok pri hre.

Cez Betliarsky potok vedie replika *Japonského* alebo *Kalapovho mosta*, ktorý má drevenú konštrukciu a plechovú strechu. Pôvodný most, ktorý tu postavili v osemdesiatych rokoch 19. storočia, v období, keď k nám mohutne prenikali východoázijské prvky, strol vodný príval.

Na vyvýšenom východnom okraji parku stojí historický objekt *Bosniak*. Ide vlastne o tri objekty – dve veže a stavbu medzi nimi, ktoré pochádzajú z rôznych období. Veže pravdepodobne slúžili na obranu kaštieľa pred Turkami. Stredná stavba je najmladšia, baroková, mohla to byť *sala terrena*. Andrassyovci ju používali ako posed pri poľovačkách, lebo z nej bol dobrý výhľad do okolitého terénu. *Bosniakom* sa údajne volá

Fontána v tvare štvorlístka so sochou Psyche umiestnená v parteri pred kaštieľom. Foto: J. Jurkovič, SNM

preto, lebo počas prvej svetovej vojny bola v budove výstava ukoristených zbraní a výstroja z Bosny.

V objekte *Zverinec*, ktorý pochádza z konca 19. storočia a mal podobu stredovekého hradu, sa chovali rovnaké zvieratá, aké žili v okolitých lesoch. *Zverinec* bol obnovený, ale bez druhej západnej veže.

Umelé zrúcaniny sú umiestnené na západnom okraji severnej časti parku. *Horáreň*, s ktorou tento objekt susedil, zrúcali. Kamenný *Klenutý most* vedie cez Betliarsky potok k veľkému rybníku. Pri tomto moste končí jedna vetva aleje pagaštana konského (*Aesculus hippocastanum*). *Leknový* alebo *Veľký rybník* o rozlohe 4 750 m² bol vybudovaný v osemdesiatych rokoch 19. storočia, v minulosti tu bola možnosť člnkovania. Z brehu pri prístavišti vedie drevený mostík k malej besiedke.

Na západ od hlavného vchodu do kaštieľa sa v hustom lese nachádza *Horný* alebo *Račí rybník*, ktorý má rozlohu 562 m². Okrem rýb v ňom chovali aj raky.

Dve fontány v severozápadnom priehľade boli postavené na prelome 19. a 20. storočia. Lemovali ich živé ploty z hrabu obyčajného (*Carpinus betulus*), ktoré v súčasnosti nahradila výsadba zo zobu vtáčieho (*Ligustrum vulgare*).

Komplexná obnova Betliarskeho parku

Systematická komplexná starostlivosť o životné prostredie sa čoraz viac stáva kategorickou požiadavkou zvyšovania životnej úrovne i kvality života celej spoločnosti. Súčasťou tejto starostlivosti je aj zachovanie

Veľký rybník s malou besiedkou v pozadí tvorí súčasť vodného systému parku. Foto: J. Jurkovič, SNM

estetickéj kvality životného prostredia. Chceli by sme doceliť, aby sa pamiatky stali vysoko hodnotnou aktívnou súčasťou kultúrneho prostredia miest, regiónov, oblastí. Ich prostredníctvom možno formovať zmysel pre krásu i kultúrne hodnoty minulosti.

Komplexná obnova betliarskeho areálu začala úplnou rekonštrukciou kaštieľa, ktorá sa realizovala v r. 1989 – 1994. Išlo pri nej hlavne o statické zabezpečenie poschodia, vnútorné i vonkajšie stavebné opravy. Od r. 1994 začali rozsiahle rekonštrukčné práce v prírodnom parku. Koncepcia rekonštrukcie vychádzala z historického stavu objektu a bola zameraná na obnovu kompozičných väzieb. Nevyhnutnou súčasťou obnovy bolo zachovanie pôvodnej krajinnej architektúry a romantických parkových objektov, ktoré záhradu zjednocujú. *Štúdiu regenerácie parku – NKP Betliar* vypracoval Státny ústav rekonštrukcie pamiatok, mest a objektů v Prahe. Zásady riešenia možno zhrnúť do troch ucelených skupín obnovných prác:

- krajinárske a parkové úpravy,
- dotvorenie siete parkových komunikácií, hlavne obvodových a spojovacích ciest pre peších,

- obnova a doplnenie objektov, vodohospodárske práce.

Po ukončení rozsiahlych rekonštrukčných prác v objekte kaštieľa, na základe spomínanej štúdie vypracoval Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody *Odborno-metodické podklady obnovy parku pri kaštieli v Betliari*, ktoré s niektorými dodatkami Pamiatkového ústavu Bratislava, regionálneho strediska v Rožňave tvorili základ perspektívneho plánu obnovy 1994 – 2002.

Projekt *Obnova prírodného parku kaštieľa v Betliari* prijala Komisia pre kultúru EÚ v Bruseli. Celková hodnota I. etapy rekonštrukčných prác (1994) predstavovala asi 3 700 000 Sk. Finančná podpora EÚ bola 64,95 % z hodnoty diela, t. j. 2 450 000 Sk, ďalšiu časť hradil majiteľ, v tomto prípade zriaďovateľ, z účelových prostriedkov Ministerstva kultúry SR. II. etapa rekonštrukčných prác (1995) bola financovaná z prostriedkov fondu Pro Slovakia a III. – IX. etapa (1996 – 2002) z kapitálového transferu MK SR. Celkové náklady na rekonštrukciu predstavovali 12 135 342 Sk. Rekonštrukčné práce v prírodnom parku v Betliari boli vykonané kvalitne a adekvátne významu národnej kultúrnej pamiatky.

* * *

V r. 2003 múzeum pristúpilo k budovaniu informačného systému. V prvej fáze sa osadil veľkoplošný informačný panel, r. 2004 pribudli smerovky vyznačujúce smer prechádzkovej trasy a štvorjazyčné informačné tabule pri jednotlivých objektoch drobnej parkovej architektúry.

Základným cieľom starostlivosti o park v súčasnosti je popri zachovaní pamiatok ich aktívne začlenenie do života ako dôležitého kultúrno-výchovného prvku. V prípade historických parkov a záhrad k tomu prispúja aj využitie prirodzených funkcií zelene. Práve zelen je najväčším „bohatstvom“ historických záhrad a parkov. Bohatstvom, ktoré sme prevzali, a za ktoré nesieme zodpovednosť pred budúcimi generáciami. Táto zodpovednosť je o to väčšia, že jeho hodnota bude neustále stúpať.

Literatúra

Kriak, M.: *Prírodný park v Betliari*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, 150 s.

Ing. Brigita Nagyová, Slovenské národné múzeum – Múzeum Betliar, oddelenie historickej zelene, 049 21 Betliar, nagyova_b@smbetliar.sk